

Biblioteka
LingVariów

Tom 39

Kinga Tutak

Między kropkami

Studia nad polską interpunkcją
(1770–1936)

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

MIEDZY KROPKAMI

Biblioteka „LingVariów”

T. 39

Redaktor naukowy serii

Maciej Rak

Kinga Tutak

MIĘDZY KROPKAMI

STUDIA NAD POLSKĄ INTERPUNKCJĄ (1770–1936)

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 39

Kinga Tutak

MIEDZY KROPKAMI

STUDIA NAD POLSKĄ INTERPUNKCJĄ (1770–1936)

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2025**

Kinga Tutak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
📧 <https://orcid.org/0000-0002-1025-6902>
✉ kinga.tutak@uj.edu.pl

© Copyright by Wydział Polonistyki UJ, Kinga Tutak and Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzent
prof. dr hab. Edward Łuczyński, Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu

Opracowanie redakcyjne
Justyna Zdziennicka

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-325-6 (druk)
ISBN 978-83-8368-326-3 (pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788383683263>

Niniejsza publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Polonistyki w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Od autorki	7
------------------	---

CZĘŚĆ I

W POSZUKIWANIU ŹRÓDŁA POLSKIEJ MYŚLI INTERPUNKCYJNEJ – OD WALENTEGO SZYLARSKIEGO DO STANISŁAWA JODŁOWSKIEGO

Rozdział 1. W stronę teorii interpunkcji – traktaty interpunkcyjne XIX i początku XX wieku	15
1.1. Feliks Bentkowski – dualizm w przestankowaniu	16
1.2. Florian Łagowski – monizm interpunkcyjny	22
1.3. Wiktor Wąsik – ujęcie pluralistyczne	25
1.4. Interpunkcja autorska we wspomnieniach Wiktora Wąsika <i>Gorsze od tych czasów Nerona</i>	32
Rozdział 2. W stronę praktyki interpunkcyjnej – podręczniki gramatyki od końca XVIII do początku XX wieku	41
2.1. Przestankowanie podporządkowane pisowni	42
2.2. <i>Interpunkcja jako nieodzowna część nauki o zdaniach</i>	48
2.3. Znaki interpunkcyjne w zdaniach ściągniętych, skróconych i okresach.....	56
2.3.1. Zdania ściągnięte.....	56
2.3.2. Zdania skrócone	59
2.3.3. Okresy	63
2.4. Zagadnienia interpunkcyjne w podręcznikach Floriana Czepielińskiego, Leopolda Winklera i Ignacego Boczylińskiego	70
2.4.1. <i>Praktyczno-teoretyczna gramatyka języka polskiego</i> Czepielińskiego	71
2.4.2. <i>Gramatyka języka polskiego [...] sposobem katechetycznym ułożona</i> Winklera.....	74
2.4.3. <i>Zasady gramatyki języka polskiego</i> Boczylińskiego.....	77
Rozdział 3. Interpunkcja a prawidła pisowni w XIX i na początku XX wieku.....	83
3.1. Interpunkcja w XIX-wiecznych zasadach pisowni	83
3.2. Pod egidą Akademii Umiejętności.....	88
3.3. Działalność komisji interpunkcyjnej w latach 1935–1936	96
3.3.1. Komunikaty Komitetu Ortograficznego.....	96
3.3.2. Projekt zasad interpunkcji polskiej	99
3.3.3. Protokoły posiedzeń Komitetu Ortograficznego.....	105
3.4. Prawidła interpunkcji w zadaniach i ćwiczeniach	109

Rozdział 4. Stanisław Jodłowski jako twórca zasad współczesnej polskiej interpunkcji.....	119
4.1. <i>Zasady interpunkcji. Prawidła, przykłady, wyjaśnienia, uzasadnienia</i> (1935).....	120
4.2. <i>Zasady interpunkcji jako źródło przepisów Pisowni polskiej</i>	124
4.3. Artykuły poświęcone interpunkcji.....	131

CZĘŚĆ II

O DWUKROPKU I CUDZYSŁOWIE TUDZIEŻ O INNYCH ZNAKACH PISARSKICH W „PORADNIKU JĘZYKOWYM” I „JĘZYKU POLSKIM”

Rozdział 5. Funkcje dwukropka i cudzysłowu w polskich opracowaniach dotyczących interpunkcji (1770–1936).....	141
5.1. Dwukropek.....	141
5.1.1. Dwukropek jako znak przytoczenia.....	142
5.1.2. Dwukropek sygnalizujący wyliczenie.....	144
5.1.3. Pozostałe funkcje dwukropka.....	145
5.2. Cudzysłów.....	150
5.3. O przykładach z „celniejszych pisarzy polskich”.....	155
Rozdział 6. O <i>znakach pisarskich</i> na łamach „Poradnika Językowego” i „Języka Polskiego”.....	167
6.1. „Poradnik Językowy” 1901–1936/1937.....	168
6.2. Roman Zawiliński i Tadeusz Boy-Żeleński o przecinku jako <i>częstce duszy</i> pisarza.....	176
6.3. „Język Polski” 1913–1936.....	182
6.4. Opracowania poświęcone interpunkcji w „Poradniku Językowym” i „Języku Polskim” od lat 40. XX wieku do współczesności.....	185
6.4.1. „Poradnik Językowy”.....	185
6.4.2. „Język Polski”.....	188
<i>Koniec kropka?</i>	193

CZĘŚĆ III

ANEKS ORTOGRAFICZNY

Głosy reformistów i Reytanów obecnej pisowni w walce o ortografię 1935 i 1936 roku.....	199
Spis ilustracji.....	213
Spis tabel.....	217
Bibliografia.....	219
Indeks osobowy.....	243
Summary.....	249

OD AUTORKI

Książka *Między kropkami* dotyczy dawnej interpunkcji, powracam zatem do wątku badawczego wprowadzonego w pracy o średniopolskich utworach dedykacyjnych (Tutak 2013a). Moją uwagę jako współczesnego odbiorcy XVI- i XVII-wiecznych przypisań przyciągnęła interpunkcja, nie tyle zresztą za sprawą odmiennych znaków przestankowych, ile z powodu innej zasady rządzącej ich użyciem (ibid.: 10). Już wtedy, czyli przed rokiem 2013, zrodził się pomysł i postanowienie zarazem, że książka poświęcona refleksji nad interpunkcją powstanie. W 2014 r. ukazała się wartościowa poznawczo, obszerna monografia Katarzyny Foremniak *O sztuce przestankowania w Polsce i we Włoszech*, która rzuca nowe światło na rozwój polskiej normy interpunkcyjnej od XVI w. do współczesności (jak głosi podtytuł). W związku z tymi badaniami porównawczymi pewne kwestie musiałam prze-myśleć na nowo, z niektórych pomysłów i rozwiązań zrezygnować, ale uznałam, że nie należy się wycofywać z planu napisania pracy o ewolucji polskiej myśli interpunkcyjnej, a przede wszystkim o ludziach, którzy się na taką refleksję decydowali. To dlatego dane biograficzne nie zostały przeze mnie przeniesione do paratekstu, a więc do przypisów rzeczowych, lecz stanowią integralną część tekstu głównego książki.

Podstawą materiałową niniejszej monografii są prace o charakterze metajęzykowym, a ściślej opracowania dotyczące polskiej interpunkcji wydane na przestrzeni ponad 150 lat. Można stwierdzić, że zakres czasowy, przyjęty w niniejszej książce, wyznaczają lata publikacji dwóch ważnych dzieł: gramatyki Walentego Szyllarskiego (1770) i *Zasad interpunkcji* Stanisława Jodłowskiego (1935), przy czym włączyłam do tego zakresu rok 1936, gdyż wtedy zostały wydane *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym* S. Jodłowskiego i Witolda Taszyckiego. W tym okresie w opracowaniach poświęconych przestankowaniu można zaobserwować ważny proces stopniowej gramatyzacji (Furmanik 1956: 465; Bajerowa 1986: 49) lub syntaktyzacji (Ślosar 1965: 360) polskiej interpunkcji, czyli zastępowania interpunkcji retoryczno-intonacyjnej interpunkcją syntaktyczno-logiczną, do której jest przyzwyczajony użytkownik współczesnej polszczyzny. Korpus badawczy stanowią cztery zespoły źródeł: rozprawy w całości poświęcone sztuce przestankowania, podręczniki gramatyki, zbiory zasad pisowni oraz dwa najstarsze czasopisma językoznawcze, tj. „Poradnik Językowy”

i „Język Polski”. Założenie, by omówić rozwój polskiej myśli interpunkcyjnej w wydzielonych czterech grupach dokumentów, określiło kompozycję opracowania. Rozdział pierwszy dotyczy traktatów interpunkcyjnych z XIX i początków XX w., a więc rozpraw Feliksa Bentkowskiego, Floriana Łagowskiego i Wiktorra Wąsika. Dopełnieniem tego rozdziału jest analiza interpunkcji autorskiej we wspomnieniach z czasów okupacji W. Wąsika. W rozdziale drugim zajęłam się gramatykami od końca XVIII do lat 30. XX w., rozdział trzeci zawiera rozważania na temat prawideł pisowni w XIX i na początku XX w. Czwarty rozdział książki ma na celu wskazanie ważnej roli S. Jodłowskiego i jego *Zasad interpunkcji* w kodyfikacji i ujednoliceniu przepisów interpunkcyjnych w 1935 i 1936 r. Rozdział piąty jest poświęcony dwom wybranym znakom przestankowym, czyli dwukropkowi i cudzysłowowi. Na ich wyjątkowy charakter zwróciła uwagę Krystyna Pisarkowa, uznając oba znaki za elementy o charakterze metainformacyjnym, wprowadzające nazwy własne czy cytaty. Informują one, że „nazwa własna pochodzi z innego zbioru niż znaki tworzące tekst, podobnie jak cytat pochodzi z innego źródła niż tekst, który go wprowadza i który go ujmuje w ramę taką, jaką się oprawia obcy w stosunku do tła wtręt plastyczny” (Pisarkowa 1985: 130). Poza tym, o ile cudzysłów przyciągał uwagę badaczy (nie tylko językoznawców), o tyle dwukropek nie cieszył się do tej pory takim zainteresowaniem lingwistów, jak choćby przecinek, średnik czy myślnik. Tymczasem właśnie dwukropek zajmował wyjątkową pozycję w zbiorze znaków dawnej interpunkcji retoryczno-intonacyjnej. Wraz z gramatyzacją interpunkcji dwukropek zaczął tracić swoją rangę znaku polifunkcyjnego, co można prześledzić zarówno na przykładzie różnych wydań konkretnego tekstu (Tutak 2017c), jak i w opracowaniach normatywnych (Tutak 2017a, por. też podrozdział 5.1 niniejszej monografii). Szczególnie interesujące ze względu na zmiany w funkcjonowaniu dwukropka w dawnych tekstach okazały się przykłady pochodzące z dzieł „celniejszych pisarzy polskich”, którymi autorzy traktatów interpunkcyjnych, podręczników gramatyki oraz zbiorów zasad pisowni ilustrowali zastosowanie tego znaku (por. podrozdział 5.3). Główną część książki zamyka rozdział szósty. Przedstawiam w nim wyniki analizy zawartości „Poradnika Językowego” i „Języka Polskiego” – w wymienionych czasopismach językoznawczych poszukiwałam artykułów poświęconych interpunkcji. W tym miejscu powinienam wyjaśnić, dlaczego po głównej części książki, po wieńczącym ją zakończeniu zdecydowałam się na wprowadzenie aneksu ortograficznego. Otóż gdy w poszukiwaniu *Projektu zasad interpunkcji polskiej opracowanego przez Komisję Interpunkcyjną Komitetu Ortograficznego Polskiej Akademii Umiejętności* dotarłam do ważnego źródła, tj. do *Materiałów Stanisława Pigionia dotyczących reformy ortografii*, zwróciłam uwagę na wycinki prasowe, pochodzące z takich czasopism, jak „Słowo” (wileńskie), „Prosto z Mostu”, „Kurier Poznański”. Autorzy artykułów, m.in. Walerian Charkiewicz czy Aleksander Rogalski, formułowali

krytyczne zazwyczaj sądy na temat reformy pisowni. Okazało się, że chociaż interpunkcja stanowiła „bodaj najbardziej zachwaszczony dział naszej ortografii”, dziedzinę dotąd „lekceważoną i pozostawioną zwykle trosce zecerów i korektorów” (Jodłowski 1979: 76), jednak nie wywoływała w polskim społeczeństwie tak silnych emocji, jak ortografia. Związek interpunkcji z ortografią został poświadczony w najstarszych polskich podręcznikach gramatyki i prawidłach pisowni, a usankcjonowany kodyfikacją 1935 i 1936 r., postanowiłam zatem przyjrzeć się walce o ortografię, która rozegrała się w latach 30. XX w. Korzystając z dość szerokiej i pojemnej formuły *studiów*, włączyłam do książki ostatni rozdział. Został on pomyślany właśnie jako *annexus*, czyli ‘przyłączony’, ‘dodatek do głównej partii tekstu, stanowiący jej uzupełnienie’ (WSJP PAN).

Przy ustalaniu listy źródeł, zwłaszcza podręczników do gramatyki, sięgałam do kompendium internetowego przygotowanego przez Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii Uniwersytetu Warszawskiego pod nazwą *Dawne ortografie, gramatyki i podręczniki języka polskiego* (gramatyki.uw.edu.pl/books). Przebrałam kilkadziesiąt publikacji, które ukazały się od drugiej połowy XVIII w. do lat 30. XX w., w bibliografii załącznikowej w sekcji nr I *Źródła podstawowe* wymieniłam jedynie te, na które powołuję się w niniejszym opracowaniu. Niewątpliwie uzasadnienia wymaga decyzja, by podawać tytuły (niekiedy dość rozbudowane) w pełnym brzmieniu – otóż właśnie w nich znajdziemy pożyteczne informacje dotyczące autora publikacji i jej przeznaczenia: czy jest to opracowanie ogólne, czy przeznaczone do użytku szkolnego. W każdym przypadku starałam się dotrzeć do pierwszego wydania, choć nie zawsze przywołuję z niego cytaty. Czasami świadomie rezygnowałam z pierwodruku na rzecz kolejnej edycji, ale poprawionej i uzupełnionej. Gromadząc materiał badawczy, korzystałam z zasobów bibliotek polskich i zagranicznych, w tym ze zdigitalizowanych zbiorów Biblioteki Cyfrowej Polona oraz z Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (RCIN).

W tak zaprojektowanym korpusie badawczym poszukiwałam śladów procesu kształtowania się i upowszechniania interpunkcji traktowanej jako „nieodzowna część nauki o zdaniach” (Kokowski 1904: [3]), czyli składni¹. Konieczne jest tutaj pewne uściślenie. Otóż za Ireną Bajerową (2000: 17) przyjmuję, że interpunkcja współtworzyła wypowiedzenie (u Bajerowej – zdanie) – najpierw o charakterze „gramatyczno-intonacyjnym”², czyli zorganizowanym w taki sposób, że porządek intonacyjny nakładał się na porządek gramatyczny (ibid.). Według Edwarda Łuczyńskiego „funkcją znaków [przestankowych – K.T.] było tworzenie jak najkorzystniejszych warunków do czytania. Chodziło więc o segmentację tekstu na

¹ O różnych koncepcjach składni w polskich podręcznikach gramatyki XIX i XX w. por. Podracki 1982: 17–42; 2007: 33–59.

² Cudzysłów za: Bajerowa 2000: 17.

odcinki o określonej całości treściowej, a także o wskazówki dla odczytującego tekst, gdzie powinien zrobić pauzę (i jaką pauzę, jeżeli idzie o długość)” (2001: 111). Później, tzn. od XIX w., interpunkcja również współtworzyła wypowiedzenie (szerzej – tekst), ale już o odmiennym charakterze – takim, w którym „rozwija się szereg procesów porządkujących stosunki składniowe i nadających im charakter logiczniejszy” (Bajerowa 2000: 16). Interpunkcja syntaktyczno-logiczna miała wydobywać i podkreślać dobrą, przejrzystą konstrukcję wypowiedzenia, która ułatwi odpowiednie, czyli zgodne z intencją (intencjami) twórcy, przyswojenie treści. W latach 30. XX w. tak pojmowana interpunkcja została ujednoliconą i skodyfikowaną, a Stanisław Jodłowski w pracy z 1935 r. uznał budowę składniową zdań za czynnik zasadniczy i dla systemu interpunkcji podstawowy (1935: 15), choć oczywiście niejedyny. Wśród zjawisk składniowych o pierwszorzędym znaczeniu dla interpunkcji Jodłowski wymienił następujące: „równorzędność i nierównorzędność zdań i ich członów, łączenie spójnikowe i zestawianie bezspójnikowe zdań i ich członów, następstwo kolejne zdań czy członów zdań lub wplatanie jednych w drugie, wyrazy poza zdaniem, skróty zdań i równoważniki zdań” (ibid.). Są to zagadnienia szczegółowe, uogólniając można natomiast stwierdzić, że u podstaw zasad interpunkcji znajduje się analiza zdania czy tekstu, to z nią jest związane odpowiednie rozmieszczenie znaków przestankowych. Ma ono służyć określonej strategii nadawczo-odbiorczej: znaki powinny sprzyjać zrozumieniu wypowiedzi przez jej odbiorcę.

W literaturze naukowej poświęconej interpunkcji zagadnienie związku przestankowania ze składniową strukturą tekstu jest obecne od wielu lat, szczególnie w opracowaniach dotyczących dydaktyki interpunkcji. Oczywiście, jest to tylko jedno z pól badawczych, studia nad interpunkcją obejmują m.in. **historię przestankowania** (Chachulski 2016³; Furmanik 1956; Godyń 1987/2009, 1996/2009, 2006/2009a; Krauze-Karpińska 2016; Mika 2009, 2012; Musiołek 1981; Przyłubski 1953; Stramczewska 2014a, b; Ślosar 1965; Tutak 2013a, b; Wajroch 2009; Werpachowska 1980), **interpunkcję współczesną** (Angelowa 1985; Awramiuk, Andrejewicz 2016; Batko-Tokarz 2014; Bortliczek 2022; Godyń 1999/2009; Jadacka 1997; Koleśnikow 2001; Łuczyński 1996b, 1999, 2001, 2016; Malinowski 2016, 2022; Miodek 2018; Pisarkowa 1966/1994; Pospiszyłowa 1973; Saloni 1977; Skudrzyk 2019; Witkowska 2004; Zaśko-Zielińska 2013; Zawilska 2004), **interpunkcję w ujęciu porównawczym** (czesko-polskim Basaj 1991, Ślosar 1965; włosko-polskim Foremniak 2014; francusko-polskim Poterałowicz 1999), **interpunkcję literacką**⁴ (Chachulski 2006, 2016; Chojak 1990; Godyń

³ Tu i niżej przywołuję jedynie wybrane opracowania, ich lista z pewnością nie jest kompletna.

⁴ Uwzględnienie pola badawczego związanego z interpunkcją literacką wymaga uzasadnienia. Jerzy Podracki wyrażał wątpliwość, czy przestankowanie wpisane w dzieła literackie

1983/2009, 1992/2009; Górski 1968, 1973; Jaskuła 1982; Kleiner 1955; Korpysz 2019; Kostkiewiczowa 2016; Kozłowska 2011, 2016, 2019; Prussak 2016; Rogowska 2012; Sitkowska 2007; Stangret 2016; Subko 1987–1988, 1990; Zaucha 2020; Zgorzelski 1980), **nauczanie interpunkcji** (Bartol 2023; Jakubowska 1966; Krzyżyk 2016; Krzyżyk, Synowiec 2022; Lisowska, Chochła 2023; Miodek 1982; Polański 2010, 2015; Rafa 1968; Saloni 1966, 1968); należy też wspomnieć o licznych opracowaniach dotyczących wartości w systemie interpunkcyjnym oraz roli poszczególnych znaków przestankowych (**przecinka**: Cieśla 2016; Łuczyński 1996a, 1997a; Miodek 1976; Przyłubski 1953; Sikora, Rak 2011; Skarżyński 1997; Słuszkiewicz 1978, 1980; Świdziński 1990; **średnika**: Łuczyński 2022; **dwukropka**: Lica 2016; Tutak 2017a, c, 2018; **kropki**: Kowalska 2002; Tarajło 1981; **wielokropka**: Angelowa 1982; Olędzki 1997; Pogonowski 2011; Zaucha 2020; **myślnika**: Bortliczek 2021; Godyń 2012; Lesiakowski 2023; Linde-Usiekiewicz, Derwojedowa 2006; Łuczyński 2005; Miodek 1983; Pawelec 2013; Rzedzicka 2002; **cudzysłowu**: Doroszewski 1965; Gądek 2009; Grybosiova 1989; Kosek 2007; Kucała 1984; Mally 1959; Sokółski 1984; Suchoń 2015). W tym – wybiórczym z konieczności – zestawieniu jedynie wspomnę o wstępach do edycji przede wszystkim dawnego piśmiennictwa polskiego, o komentarzach i notach wydawniczych, w których pojawiały się uwagi dotyczące interpunkcji, tego, jaką rolę w opracowaniu edytorskim dzieła jej przyznano. Omówienie owego ważnego zagadnienia badawczego wraz z literaturą przedmiotu znalazło się w artykule Jana Godynia z 2006 r. *Staropolska interpunkcja a problemy tekstologii i edytorstwa naukowego dawnych tekstów* (2006/2009b).

Na zakończenie tej części książki – podziękowania. Otóż jak już wspomniałam, w trakcie gromadzenia i opracowywania materiału badawczego korzystałam ze zdigitalizowanych zasobów bibliotek polskich i zagranicznych. Jednak nie wszystkie interesujące mnie dokumenty mają swoją wersję cyfrową (jako przykład mogę wymienić *Stawianie znaków przestankowych* Józefa Hełczyńskiego z 1929 r.) albo ich zawartość jest chroniona prawem autorskim (dotyczy to choćby wszystkich wydań *Zasad pisowni polskiej i interpunkcji* S. Jodłowskiego i W. Taszyckiego). W takiej sytuacji niezbędna była pomoc konkretnych ludzi – pracowników bibliotek – i na taką pomoc oraz życzliwe wsparcie mogłam liczyć w wielu krajowych ośrodkach naukowo-badawczych. Wszystkim składam serdeczne podziękowania, szczególnie pracownikom Oddziału Informacji Naukowej Biblioteki

należy do interpunkcji *sensu stricto*, czy też jest to zjawisko raczej z dziedziny teorii literatury (poetyki) (1989: 212). Zaliczam je jednak do takiej interpunkcji, w której dochodzi do twórczego przekształcenia roli normy i praktyki interpunkcyjnej. Z punktu widzenia badań nad interpunkcją autorską opracowania dotyczące indywidualnych zwyczajów przestankowania, będących ważnymi środkami wyrazu artystycznego, zasługują na szczególną uwagę.

Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Pragnę też wyrazić wdzięczność recenzentowi książki, Panu Profesorowi Edwardowi Łuczyńskiemu, za życzliwe zainteresowanie moją pracą, za cenne uwagi i wskazówki, które wpłynęły na ostateczny kształt prezentowanego tekstu.

CZĘŚĆ I

**W POSZUKIWANIU ŹRÓDŁA POLSKIEJ MYŚLI INTERPUNKCYJNEJ –
OD WALENTEGO SZYLARSKIEGO DO STANISŁAWA JODŁOWSKIEGO**

ROZDZIAŁ 1

W STRONĘ TEORII INTERPUNKCJI – TRAKTATY INTERPUNKCYJNE XIX I POCZĄTKU XX WIEKU

[M]y jeno teoretyzujemy interpunkcję polską, rzeczywiście
w praktyce istniejącą, nie jesteśmy zaś jej prawodawcami.
W. Wąsik

Przedmiotem niniejszego rozdziału są trzy rozprawy poświęcone interpunkcji – jedna z wielu form wypowiedzi¹ o przestankowaniu, która ma porządek panujący w zasobie znaków przestankowych „uchwycić, steoretyzować i ułożyć w system” (Wąsik 1919: 1). W książce posługuję się nazwami gatunkowymi zaproponowanymi przez autorów przywoływanych dzieł, tzn. Floriana Łagowskiego i Wiktora Wąsika (Feliks Bentkowski jedynie raz w przedmowie nazwał skromnie swoje dzieło *rzutem rapsodycznym*): *monografia* (Łagowski 1895: 1), *rozprawa* (ibid.: 31; Wąsik 1919: 9), *praca* (Łagowski 1895: 32), *praca naukowa* (Wąsik 1919: 1) oraz *traktat* (ibid.: strona tytułowa). Za *traktat interpunkcyjny* uznaję dzieło, które zawiera wyczerpujące omówienie całości problematyki z zakresu przestankowania.

Samodzielne opracowania w całości poświęcone interpunkcji stanowią ważne świadectwo ewolucji refleksji nad przestankowaniem. Zdecydowali się na nią uczeni – historycy literatury, pedagogowie, filozofowie – żywo zainteresowani sztuką przestankowania, podkreślający jej związek z zasadami komponowania zdań i tekstów, a także zwracający uwagę na edukację w tej dziedzinie. Przedstawione poniżej traktaty interpunkcyjne dokumentują zarówno aktualny w danym czasie stan wiedzy o przestankowaniu, jak również poglądy twórców rozpraw na to zagadnienie. Zawierają także autorskie wprowadzenia do dziejów interpunkcji.

Nazwy trzech okresów w historii polskiej interpunkcji przejęłam z monografii W. Wąsika z 1919 r., ponieważ dobrze oddają charakter rozpraw, które omawiam w tej części książki.

¹ Do tego pola gatunkowego można włączyć podręczniki gramatyki (por. rozdział drugi), prawa pisma (por. rozdział trzeci), a także nowsze, tj. pojawiające się w XX i XXI w., uchwały i orzeczenia interpunkcyjne, wydawnictwa poprawnościowe (obecnie najczęściej w wersji on-line), słowniki interpunkcyjne, artykuły naukowe i popularnonaukowe traktujące o interpunkcji, wreszcie serwisy internetowe, jak interpunkcja.pl.

1.1. Feliks Bentkowski – dualizm w przestankowaniu

W 1830 r. ukazało się pierwsze samodzielne opracowanie poświęcone polskiej interpunkcji, tj. ważna dla rozwoju polskiej myśli interpunkcyjnej rozprawa Feliksa Bentkowskiego (1781–1852) *O znakach przecinkowych w piśmie czyli znakach pisarskich*². Jej autor to postać o znacznych zasługach dla badania i krzewienia polszczyzny (Makarewicz 2022: 12). Był profesorem uniwersyteckim, historykiem (wykładał historię powszechną), historykiem literatury, wreszcie językoznawcą – współpracował z Lindem przy redagowaniu, a następnie korekcie pierwszego tomu *Słownika języka polskiego*.

To właśnie jemu – prawdopodobnie na wniosek Samuela Bogumiła Lindego – Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych postanowiło powierzyć w październiku 1811 r. opracowanie podręcznika do literatury polskiej dla klasy szóstej szkół departamentowych³. Takie były początki dzieła, z którego Bentkowski jest najbardziej znany, mianowicie dwutomowej *Historii literatury polskiej wystawionej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* z 1814 r. Tytuł jest nieco mylący, ponieważ przeważającą objętościowo część dzieła stanowi biobibliograficzny wykaz piśmiennictwa uporządkowany według dziedzin, do których zostały zaliczone teksty, a te dopiero w obrębie poszczególnych działów (i to nie zawsze) uszeregowano wedle chronologii (Markowska 2018: 226). Dwa tomy obejmują kolejno: nauki nadobne, tj. rymotwórstwo i wymowę, następnie umiejętności (w tym filozofię, politykę, prawo, umiejętności matematyczne, przyrodzenia, czyli nauki przyrodnicze, umiejętności lekarskie, teologię, filologię) oraz nauki historyczne. Dzieło

Il. 1. Strona tytułowa pracy F. Bentkowskiego, CBN Polona

² Zapis przywoływanych w niniejszej książce tytułów dzieł oraz pochodzących z nich cytatów materiałowych jest oparty na tekstach źródłowych.

³ Bentkowski gromadził i opracowywał materiały do syntezy historycznoliterackiej od 1807 r. (por. Choraczńska 2013/2014: 37).

Bentkowskiego to pierwsza polska drukowana bibliografia narodowa, a jej opublikowanie przyniosło twórcy wielką sławę, szacunek i uznanie współczesnych, odbijając się szerokim echem nie tylko w kręgach naukowych podzielonego zaborami kraju, ale i na arenie międzynarodowej (Szperna 2001: 3).

Nie dziwi więc to, że gdy w 1828 r. Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk wybierało spośród swoich członków Deputację do zreformowania polskiej pisowni, znalazł się w tym szacownym gronie również F. Bentkowski. Owocem działalności Deputacji było dzieło zbiorowe, ogłoszone w warszawskiej drukarni Józefa Węckiego w 1830 r. pod nazwą *Rozprawy i wnioski o ortografię polską przez Deputację od Królewskiego Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk wyznaczoną*⁴. Na dzieło to składają się rozprawy gramatyczne napisane przez członków Deputacji (Bentkowski jest autorem trzech studiów: *O pisaniu litery g przed e i przed i w wyrazach cudzoziemskich*; *O końcowych spółgłoskach trybu bezokolicznego* oraz *O zakończeniu trybu rozkazującego, mianowicie na ć lub dź*⁵), wnioski Deputacji dotyczące pisowni, a wyprowadzone z rozpraw, oraz słownik ortograficzny. Po złożeniu Towarzystwu Przyjaciół Nauk prac nad pisownią i ogłoszeniu ich drukiem Deputację rozwiązano. Wypracowany przez nią projekt miał zostać podany do powszechnej dyskusji i dopiero po rozpatrzeniu głosów za tym projektem oraz przeciwko niemu Towarzystwo miało przedstawić swoje stanowisko w tej kwestii. Nie doszło do tego z powodu wypadków politycznych – represji (także kulturalnych) po klęsce powstania listopadowego – jednak ustalenia wypracowane przez Deputację stanowiły pierwszą instytucjonalną reformę ortografii polskiej, a także stały się fundamentem rozwoju pisowni obowiązującej przez cały wiek XIX (Bajerowa 1986: 23).

A w jaki sposób łączy się z owym projektem dzieło o interpunkcji opublikowane również w 1830 r.? Według Czesława Zgorzelskiego rozprawa wyrosła z zainteresowań, jakie wzbudził w autorze udział w pracach Deputacji od Królewskiego Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk wyznaczonej „do ułożenia stałych ortografii zasad” (1980: 334). Warto oddać głos samemu Bentkowskiemu, który w przedmowie skierowanej do członków Deputacji⁶ tak pisze:

Szanowni mężowie!

Jako uczestnik zatrudnień Waszych w Deputacji ortograficznej, byłem świadkiem, iż wniesione pytanie, o oznaczenie prawideł interpunkcyi czyli znaków przecinkowych, nie uznaliście za należące do obrębu działań Deputacyi; jednomyślnie

⁴ O roli dzieła w procesie kształtowania się ortografii narodowej zob. Makarewicz 2022.

⁵ Zob. s. 164–173, 271–286, 322–324.

⁶ Bentkowski wymienił kolejno: księdza Wojciecha Szwejkowskiego, rektora Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego; Józefa Mrozińskiego, generała brygady; Ludwika Osińskiego, dziekana i profesora uniwersytetu; Kazimierza Brodzińskiego, profesora uniwersytetu; Jana Kruszyńskiego, referendarza w Radzie Stanu.

wszelako upatrywaliście potrzebę, i wynurzaliście życzenie, aby który rodak chciał się zająć tym przedmiotem, nietkniętym jeszcze prawie w języku polskim.

Nie obrachowawszy się podobno z siłami, wziąłem się do tej roboty, i składam teraz jej owoc pod Wasze osądzenie (Bentkowski 1830: [17]).

Ambicją Bentkowskiego (a także pozostałych autorów rozpraw omawianych w tej części pracy) nie było zreformowanie interpunkcji, ale jej uporządkowanie i ujednolicenie (jej „jednostajność”, jak pisze Bentkowski – *ibid.*: [4]). Przedstawione przez Bentkowskiego zasady były osadzone po pierwsze, w praktyce edytorskiej, po drugie, w teorii, tj. wiedzy o systemie języka, zwłaszcza o podsystemie składniowym. Przytoczę słowa autora:

Ja wyczerpnałem moje prawidła po większej części z dzieł Jana Śniadeckiego, i Krasickiego podług wydania Dmóchowskiego, i z nich też prawie wszystkie wziąłem przykłady.

W tych troskliwie wydanych pismach zdawało mi się, iż oprócz widoku gramatycznego, wzgląd oraz deklamatoryjny, czyli raczej głośnego czytania, służy za podstawę interpunkcji; wzgląd, w wielu także francuzkich dziełach napotykanym, a do polskiego języka, jak mniemam, bardzo stosowny, a nawet potrzebny (*ibid.*: [2–3]).

Bentkowski uporządkował znaki przestankowe, które sprawdziły się już w działalności wydawniczej, zasady ich użycia wyprowadził natomiast „po większej części” z analizy dzieł J. Śniadeckiego i Ignacego Krasickiego, jak podkreślił – w edycji Franciszka Ksawerego Dmochowskiego. Jest to ważna deklaracja Bentkowskiego, ponieważ według Zbigniewa Golińskiego, wydawcy pism Krasickiego i jednego z najwybitniejszych tekstologów polskich drugiej połowy XX w., *Dzieła Dmochowskiego* są bliskie interpunkcji składniowej, jaką posługujemy się obecnie (Goliński 1998/2021: 73, zob. też Chachulski 2016: 106). Można zatem stwierdzić, że owe zasady łączyły aspekt gramatyczny, syntaktyczny z *deklamatoryjnym*⁷. W zaproponowanej przez Bentkowskiego teorii interpunkcji znaki przestankowe służyły segmentacji tekstu, wprowadzały pewne działy, które uwzględniały potencjał treściowy utworu oraz rytmikę lektury, głośnego odczytania tekstu. Według autora rozprawy

[...] koniecznymi są niektóre znaki, coby czytającemu ułatwiały zrozumienie rzeczy napisanej, i przyszyły w pomoc przy samemże głośnem czytaniu, czyli przy oddaniu tegoż pisma przyzwoitym głosem. Ztąd powstała interpunkcyja, to jest

⁷ Utrwalona kursywą przedmowa obejmuje cztery nieliczbowane strony, przyjąłem zatem umowną paginację. W cytatach materiałowych zachowałem interpunkcję zgodną z oryginałem.

⁸ Stąd *dualizm interpunkcyjny* według W. Wąsika (1919: 3–4).

przedzielanie w piśmie pojedynczych wyrazów, zdań, lub myśli pewnymi znakami, które wskazują, częścią połączenie lub rozłączenie tego, co podług sensu ma być złączonym lub rozłączonym; częścią też podniesienie, lubniżenie, albo zawieszenie głosu (ibid.: 1–2).

W przedstawionych przez autora rozprawy prawidłach użycia znaków przestankowych można dostrzec instrukcje, które dotyczyły stosownego, odpowiadającego danej sytuacji komunikacyjnej wygłoszenia tekstu. Tak pojmowana interpunkcja pozwalała czytelnikowi „usłyszeć” tekst, odtworzyć go w taki sposób, jakby był wypowydany w jego – odbiorcy – obecności i dzięki temu zabiegowi lepiej zrozumieć intencje nadawcy. Jako przykład podejścia Bentkowskiego do interpunkcji niech posłużą uwagi dotyczące użycia kropki:

Ponieważ kropka ma służyć do oznaczenia myśli zupełnej, i niezawisłej od frazesu następnego, kładzie się więc na końcu każdej propozycji czyli zdania logicznego, i każdego okresu [aspekt składniowy – K.T.]. Czy propozycja lub okres jest krótszy lub dłuższy, skoro jest skończony, kładzie się kropka, dla uwiadomienia, że w czytaniu wstrzymać się czyli spocząć potrzeba [aspekt fonetyczny/deklamacyjny – K.T.] (ibid.: 40).

Oprócz kropki Bentkowski wymienił jeszcze 13 znaków przecinkowych, a więc *komma* czyli *przecinek*; *średnik*; *dwukropek*; *a linea*, *a capite* czyli *ustęp od nowego wiersza*; *znak pytania*; *wykrzyknik*; *łącznik*; *rozłącznik* czyli *pauza*, *albo znak przerwanej mowy*, *lub znak myśli*; *znak opuszczonych głosek lub wyrazów*; *nawias*; *cudzysłów*; *znak rozmowy (interlokucyi)*, czyli *znak wskazujący inną mówiącą osobę*; *apostrof* (ibid.: 34–35), co daje dość rozbudowany system (po Bentkowskim tylko Józef Muczkowski w swojej gramatyce z 1849 r. omówił zasady użycia 14 znaków). Znaki te Bentkowski podzielił na trzy klasy:

znaki affektu, czyli znaki wskazujące ton głosu, podług rozmaitych poruszeń umysłu mówiącego, t. j. znak pytania i wykrzyknik;
znaki rozłączonych pomysłów i całych wyobrażeń, jako to: kropka, nowy wiersz, średnik, dwukropek, komma, nawias, rozłącznik, znak opuszczonego wyrazu lub wyrazów, i znak innej mówiącej osoby;
znaki, wskazujące jakoweś przypadkowe okoliczności pojedynczych sylab lub wyrazów, jako to: łącznik, cudzysłów, apostrof (ibid.: 36).

Warto zwrócić uwagę na ciekawą innowację interpunkcyjną zaproponowaną przez Bentkowskiego, mianowicie na *znak rozmowy*⁹. Według Bentkowskiego

⁹ Por. artykuł Wojciecha Górnego opublikowany w „Poradniku Językowym” z 1961 r. oraz uwagi Katarzyny Foremniak (2014: 194–201).

rozdzielamy dwa znaki rozmowy, czyli innej osoby mówiącej, u Francuzów *signes d'interlocution* nazywane. Jeden, z dwóch kresek poziomych składający się (=), w rozmowach, zamiast wyrazów *rzekł*, *powiedział* i t. p. kładziony, dla wskazania, iż inna osoba mówi. Drugi, z dwóch kresek prostopadłych (||) utworzony, oznacza, że rozmowa jest skończona, i że autor sam rzecz dalej opowiada (ibid.: 129).

Bentkowski zalecał stosowanie obu wariantów znaku rozmowy, ponieważ „używanie [...] dwóch kresek poziomych, a nadto dwóch kresek prostopadłych, zaprowadza w piśmie wielką precyzją; gdy nakoniec znaki te używane są już w drukarniach francuzkich [...]: przyzwoitą zdaje nam się rzeczą, aby te znaki i w naszych się drukarniach upowszechniły” (ibid.: 129–130). Autor rozprawy dowodzi przydatności tego znaku, porównując wydania dwóch satyr Krasickiego: *Życie dworskie* oraz *Oszczędność*. Ilustracje nr 2-3 zawierają fragment wiersza *Życie dworskie* w edycji Dmochowskiego z 1812 r. oraz w dziele Bentkowskiego, w którym oprócz znaku rozmowy złożonego z dwóch kresek poziomych (sygnalizującego zmianę osoby mówiącej) lub z dwóch kresek pionowych (jako znaku narracji autorskiej) pojawił się *rozłącznik*, czyli sygnał znacznej przerwy w wypowiedzi.

Upredził go Mikołaj, Ściskają się oba,
Jak się masz przyjaciela? iak ci się podoba
Dzień dzisiejszy? — Pogodny — Cielę się — Ja wzajem.
Jdzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.
Już się sobie zwierzyli, o czym i nie myślą.
Więc obcych wizerunki malują i kryślą.
Jan? — to oszust, — Bartłomiej? — to szuler
wierutny;
Jędrzej? — Mędre. — Wincenty? — Dziwak ba-
lamutny.
Franciszek? — On ma rozum tylko przy kieliszku.
Wchodzi, aż ci do niego: — Witajże braciszku!
A Franciszek co właśnie z nich czynił igrzyska,
— Witajcież kochankowie! całuje i ściska.

Upredził go Mikołaj — ściskają się oba.
= Jak się masz przyjacielu? jak ci się podoba
Dzień dzisiejszy? = Pogodny = Cieszę się =
Ja wzajem.
|| Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.
Już się sobie zwierzyli, o czym i nie myślą:
Więc obcych wizerunki malują i kręślą.
= Jan? = to oszust. = Bartłomiej? = to szuler
wierutny.
= Jędrzej! — Mędre. = Wincenty? = dzi-
wak bałamutny. (*)
= Franciszek? = on ma rozum tylko przy
kieliszku.
|| Wchodzi — aż ci do niego: = Witajże braciszku!
|| A Franciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska,
= Witajcież kochankowie! || całuje i ściska.

Il. 2-3. Fragment *Życia dworskiego* w wydaniu Dmochowskiego (1812: 155; z lewej) oraz w dziele Bentkowskiego (1830: 131; z prawej), CBN Polona

Czy innowacja interpunkcyjna Bentkowskiego znalazła zastosowanie w tekstach? Na pewno użycie *rozmownika*¹⁰ zalecało po Bentkowskim kilku autorów XIX-wiecznych podręczników gramatyki, ale według Feliksa Źochowskiego znak ten nie przyjął się w praktyce, o czym świadczą następujące słowa:

¹⁰ Termin F. Źochowskiego 1852: 207.

Pierwszy u nas p. Feliks Bentkowski [...] okazał jego potrzebę, radził wprowadzenie tego znaku i nie podlega żadnej wątpliwości, że wiele za użyciem i wprowadzeniem jego przemawia; mimo to jednak, nie daje się nigdzie w dziełach spostrzegać w takim kształcie, w jakim autor go wystawił (1852: 216).

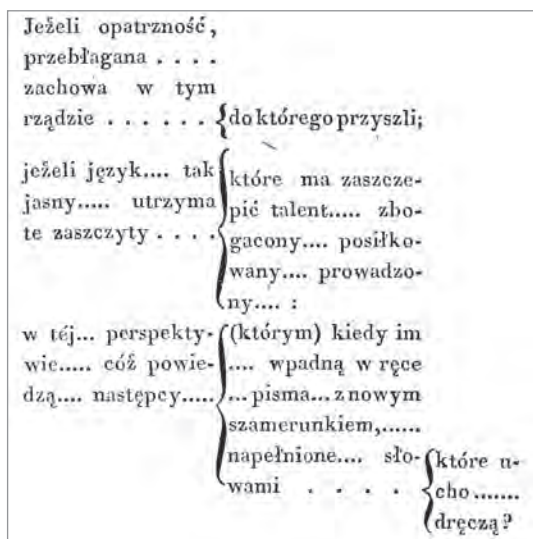
Uwaga Żochowskiego na temat *rozmownika* pochodzi z 1852 r., tymczasem dziewięć lat później posłużył się nim Cyprian Kamil Norwid w rękopiśmiennej rozprawce epistolarnej *Do M... – wtóry list (o tszinie i czynie)*. Znak ten występuje w postaci dwóch kresek poziomych opatrzonych metainterpunkcyjnym komentarzem (por. Kozłowska 2016: 120–122)¹¹.

Przedstawione przez Bentkowskiego zasady przestankowania były dobrze osadzone nie tylko w praktyce edytorskiej, ale również w teorii, tj. wiedzy o systemie językowym, zwłaszcza o podsystemie syntaktycznym. Bentkowski łączył interpunkcję ze sztuką poprawnego komponowania zdań i okresów i tej sztuce poświęcił dość obszerny, bo liczący prawie 26 stron, rozdział zatytułowany *O wysłowieniu i postaciach jego* (ibid.: 4–29). Za Onufrym Kopczyńskim uznał propozycję/zdanie za sąd wyrażony słowami (ibid.: 4), omówił strukturę propozycji prostych i złożonych – do tej ostatniej grupy włączył periody/okresy: „Propozycją obszerniejszą, czyli złożoną z członków ale środkowych, sensem i harmonią połączonych z sobą, nazywamy *peryodem* czyli *okresem*” (ibid.: 12). Okres może być pojedynczy lub złożony (ibid.: 19), ten ostatni to konstrukcja dwudzielna (ibid.: 21), która wymaga szczególnych zasad przestankowania. Oto przykład takiego okresu – według Bentkowskiego jasnego i pięknie zaokrąglonego (ibid.: 26) – pochodzącego z *Pism Śniadeckiego* wraz z podziałem periodu na dwuczłonowy poprzednik i jednoczłonowy następnik, które z kolei zawierają *propozycje główne z propozycjami wsuwanymi*, zwanymi *incyzami* lub *przydatkami* (najniższe hierarchicznie części treściowo-intonacyjne okresu):

Jeżeli Opatrzność, prześlągała długimi cierpieniami Polaków, zachowa ich w tym rządzie sprawiedliwości i swobody, do którego przyszli; jeżeli ich język, pod berłem Zygmunów i Stanisława Augusta tak prosty, jasny i wyrazisty, utrzyma te piękne swoje zaszczyty z większą jeszcze okazałością i mocą, które w nim ma zaszczyć talent narodowy, zbogacony wiadomościami tylu nauk, posiłkowany głęboką rzeczy uwagą, i prowadzony czystym, a na żadne przewinienia nieubłagany smakiem: w tej przyjemnej perspektywie, gruntownego i smakownego oświecenia, uważani nasi następcy, cóż powiedzą na wiek nasz, kiedy im przypadkiem wpadną w ręce mnożące się pisma dzisiejszych reformatorów języka, z coraz inszym

¹¹ W innym artykule warszawska badaczka Norwidowskiej sztuki przestankowania powołuje się na ustalenia Marty E. Rogowskiej *Tekst Norwida jako problem edytorski i interpretacyjny. Zarys na przykładzie autografu Do M... – wtóry list* z 2011 r. (Kozłowska 2019: 101) – do tego opracowania nie udało mi się dotrzeć.

szamerunkiem ortograficznym, napełnione niezrozumianemi nowej fabryki słowami, które ucho, smak, i proste rozeznanie znieważają i dręczą? (ibid.: 25–26).

Il. 4. Podział konstrukcji z *Pism* Śniadeckiego według F. Bentkowskiego (1830: 28), CBN Polona

Jak zauważyła Karin Musiołek, „praca Bentkowskiego jest pierwszą próbą systematyzacji znaków przestankowych” (1981: 47), warto dodać: taką próbą, która bierze pod uwagę dobro odbiorcy. Tak o tym pisze Bentkowski w *Zamknięciu* swojej rozprawy:

[...] interpunkcja jest nie tylko pomocną dla czytającego, ale nawet jego przewodniczką: ona przyczynia się do jasności i zrozumiałości pisma, kierując czytającym w ten sposób, że i nieumiejętny zdaje się, tak jak człowiek uczony, rozumieć rzecz czytaną; ona mu wskazuje miejsca, gdzie należy spocząć, lub przerwę uczynić dla odetchnięcia, i ile na to czasu obrócić można; ona trzyma w zawieszeniu uwagę słuchaczy, i wskazuje im granice sensu; ona na koniec zapobiega ciemności lub dwójznaczności, jakie niekiedy z sposobu pisanja wynikają (1830: 137).

1.2. Florian Łagowski – monizm interpunkcyjny

Kolejną próbę systematyzacji znaków interpunkcyjnych podjął 65 lat później Florian Łagowski (1843–1909), pedagog i publicysta. Wykładał literaturę i język polski w warszawskich szkołach prywatnych, sam również taką szkołę otworzył

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła podstawowe¹

- BEM A.G., 1889, *Jak mówić po polsku czyli Gramatyka polska w zarysie popularnym*, Warszawa.
- BENTKOWSKI F., 1830, *O znakach przecinkowych w piśmie czyli znakach pisarskich*, Warszawa.
- BOCZYLIŃSKI I., 1882 I, *Zasady gramatyki języka polskiego według najnowszych wyników nauki i wskazówek dydaktyki ułożył*, cz. 1, wyd. 2 poprawne, Warszawa.
- BOCZYLIŃSKI I., 1882 II, *Zasady gramatyki języka polskiego*, cz. 2: *Składnia (Syntaxis). Z dodatkiem głównych prawideł pisowni*, wyd. 2 poprawne, Warszawa.
- BOGUCA C., NIEWIADOMSKA C., WARŃKÓWNA J., [1912], *Podręcznik do Ćwiczeń Ortograficznych i Systematycznego Dyktanda według pisowni Akademii Umiejętności w Krakowie z dodaniem Uchwał Zjazdu Rejowskiego*, wyd. 9, Warszawa.
- BOGUCA C., NIEWIADOMSKA C., WARŃKÓWNA J., 1915, *Pierwsze ćwiczenia do nauki poprawnego pisania. Stopień III^{ci}*, wyd. 3, Warszawa.
- BOGUCA C., NIEWIADOMSKA C., WARŃKÓWNA J., 1917, *Pierwsze ćwiczenia do nauki poprawnego pisania. Stopień IV^{ty}. Powtórzenie i przestankowanie*, wyd. 2, Warszawa.
- BOY-ŻELEŃSKI T., 1927, *O święte prawo do przecinka*, „Wiadomości Literackie” R. 4, nr 29(185) z 17.07.1927, s. 1.
- BOY-ŻELEŃSKI T., 1958–1959, *Felietony*, red. H. Markiewicz, t. 1(16)–3(18), Warszawa.
- CZAJKOWSKI J.A., 1851, *Grammatyka języka polskiego zawierająca naukę rozbioru i składni przez J.A. Czajkowskiego. N.J.P. w S.P. i S.R.*, Warszawa.
- CZEPIELIŃSKI F., [1860], *Praktyczno-teoretyczna gramatyka języka polskiego*, cz. 2, Wilno.
- DAWID W., 1882, *Krótką gramatyka polska*, wyd. 5 pomn. i popr., Warszawa–Lublin.
- DESZKIEWICZ J.N., 1846, *Grammatyka języka polskiego*, Rzeszów.
- DUNIN RZUCHOWSKI L., 1853, *Pisownia polska*, Lwów.
- DWORZECKI-BOHDANOWICZ J.P., 1824 (wyd. 1 1813 *Grammatyka języka polskiego według prawideł JX. Kopczyńskiego*), *Grammatyka języka polskiego napisana przez Jana Piotra Bohdanowicza Dworzeckiego regenta gran. powiatu rzeczyck.*, wyd. 2, Wilno.

¹ Zaliczam do nich: traktaty interpunkcyjne, podręczniki gramatyki oraz zbiory zasad pisowni. Artykuły z „Poradnika Językowego” i „Języka Polskiego” znalazły się także w sekcji nr III „Literatura”.

- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, nr 4 z 10.07.1936, Warszawa 1936.
- GĄSIOROWSKI W., 1924, *Ortografia polska. Podręcznik do nauki pisowni polskiej opracowany, według głównych podstaw, uchwalonych przez Akademię Umiejętności w Krakowie*, Chicago.
- GRUSZCZYŃSKI S., 1861, *Nauka o zdaniu zawierająca rozbiór zdania pojedynczego, złożonego i okresu, oraz prawideł szyku, ułożona na klasy średnie gimnazyów i szkół realnych, tudzież dla seminariów nauczycielskich i wyższych szkół żeńskich przez S. Gruszczyńskiego, Dra fil., naucz. wyż. przy szkole realnej w Poznaniu*, Poznań.
- GRZYMAŁOWSKI W., 1902, *Prawidła pisowni polskiej ułożone według uchwał Akademii Umiejętności w Krakowie z dodatkiem, zawierającym pisownię autorów „Wielkiego Słownika Języka Polskiego”, „Książki dla Wszystkich” nr 50*, Warszawa.
- HEL CZYŃSKI J., 1929, *Stawianie znaków przestankowych. Wskazówki praktyczne. Poradnik dla uczniów szkół średnich*, Lwów–Warszawa.
- JAKUBOWICZ M., 1823, *Grammatyka języka polskiego*, t. 1–2, Wilno.
- JANICKI S., 1835, *Prawidła pisowni polskiej podane przez Deputacyą Ortograficzną w r. 1830 z dołączeniem prawideł przecinkowania i słownika ortograficznego*, Warszawa.
- JANUSZ B., 1920, *Zasady pisowni polskiej według uchwał Akademii Umiejętności w Krakowie*, „Biblioteczka Szkolna” nr 1, Lwów.
- JESKE A., 1879, *Mała gramatyka języka polskiego*, „Augusta Jeskiego Systematyczny Kurs Nauk”, wyd. 3, Warszawa.
- JODŁOWSKI S., 1935, *Zasady interpunkcji. Prawidła, przykłady, wyjaśnienia, uzasadnienia*, Lwów–Warszawa.
- JODŁOWSKI S., TASZYCKI W., 1936, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym. Według uchwał Komitetu Ortograficznego Polskiej Akademii Umiejętności z 21 kwietnia 1936 r. zatwierdzonych przez Ministerstwo W.R. i O.P. dnia 24 czerwca 1936 r.*, wyd. 2 rozszerz., Lwów.
- K. [KRÓL K.], 1919, *Dr Wiktor Wąsik. Interpunkcja polska. Warszawa 1919. (Książka napisana w 1918)*, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 124–126.
- KAMIŃSKI A.O., 1858, *Grammatyka języka polskiego*, Wilno.
- KAMOCKA J., 1876, *Praktyczny wykład nauki języka polskiego obejmujący etymologiją, składnią i pisownią, ułożony przez Józefę Kamocką, b. Nauczycielkę Gimnazjum Żeńskiego i Wyższych Naukowych Zakładów w Warszawie*, wyd. 3, Warszawa.
- KOKOWSKI W., 1904, *Krótką składnią języka polskiego łącznie z zasadami użycia znaków pisarskich. Ułożył Wł. Kokowski, Nauczyciel Łódzkiej Szkoły Handlowej*, wyd. 3, Warszawa–Łódź.
- Komunikat Komitetu Ortograficznego Polskiej Akademii Umiejętności*, 1935, „Język Polski” R. 20, nr 2, s. 46–48.
- II komunikat Komitetu Ortograficznego P.A.U.*, 1935, „Język Polski” R. 20, nr 3, s. 93–94.
- III komunikat Komitetu Ortograficznego P.A.U.*, 1935, „Język Polski” R. 20, nr 5, s. 143–144.
- Komunikaty Komitetu Ortograficznego P.A.U.*, 1936, „Język Polski” R. 21, nr 2, s. 48–50.
- VI komunikat Komitetu Ortograficznego P.A.U.*, 1936, „Język Polski” R. 21, nr 3, s. 78–81.

SUMMARY

BETWEEN THE DOTS

Studies on Polish Punctuation (1770–1936)

The present work concerns old punctuation, and as such is a return to the research thread introduced in my book on Old Polish dedicatory works (Tutak 2013a).

This monograph is based on studies of Polish punctuation published over a period of more than 150 years. During this time, rhetorical-intonational punctuation was replaced by syntactic-logical punctuation to which contemporary Polish speakers are accustomed. The research corpus consists of four sets of sources which are: treatises devoted entirely to the art of punctuation, grammar textbooks, collections of spelling rules, and the two oldest linguistic journals, “Poradnik Językowy” and “Język Polski”.

The assumption to discuss the development of Polish punctuation thought based on four separate groups of documents, determined the composition of this study. The first chapter concerns punctuation treatises from the 19th and early 20th century, i.e. the works of Feliks Bentkowski, Florian Łagowski, and Wiktor Wąsik. Completing it is an analysis of the author’s punctuation in W. Wąsik’s memoirs from the occupation period. In the second chapter I dealt with grammars from the end of the 18th century to the 1930s, while the third chapter considers spelling rules in the 19th and early 20th century. The fourth chapter of the book aims to indicate the important role of Stanisław Jodłowski and his “Zasady interpunkcji” [“Principles of punctuation”] in the codification and unification of punctuation rules in 1935 and 1936. The fifth chapter is devoted to two selected punctuation marks, the colon and the quotation mark. While the quotation mark has attracted the attention of researchers, and not only linguists, the colon has not enjoyed the same interest of linguists as the comma, semicolon, dash, and others. Meanwhile, it was the colon that occupied a unique position among the marks of the old rhetorical-intonational punctuation. With the grammaticalization of punctuation, the colon began to lose its status as a multifunctional mark, which can be traced both in various editions of a specific text, and in normative studies. Particularly interesting in terms of changes in the functioning of the colon in old texts were examples from literary works used as illustration by the authors of punctuation treatises, grammar textbooks, and spelling rules. Chapter six closes the main part of the book,

presenting the results of the analysis of the content of “Poradnik Językowy” and “Język Polski” which I scoured for papers devoted to punctuation.

The main part of the book is accompanied by and “Orthographic annex” in which I examine the dispute over spelling in the 1930s. The relationship between punctuation and orthography was attested in the oldest Polish grammar textbooks and spelling rules, and sanctioned by the codification in 1935 and 1936. I focused on statements concerning the spelling reform initiated by the Polish Academy of Sciences, especially by the Orthographic Committee established by the Academy.

Keywords: development of Polish punctuation, 18th to 20th century, grammar textbooks, spelling rules, rhetorical-intonational punctuation, syntactico-logical punctuation

<https://akademicka.pl>

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

